

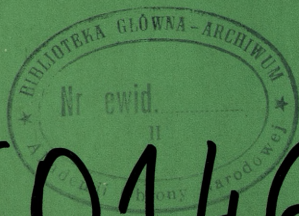
AKADEMIA
OBRONY NARODOWEJ

S/3485

AON wewn. 4967/97

Plk dr Zbigniew KUCZMAŃSKI

ISTOTA I EWOLUCJA
SZTUKI WOJENNEJ

50146

WARSZAWA

1997

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

WYDZIAŁ WOJSK LĄDOWYCH
KATEDRA SZTUKI OPERACYJNEJ

AON wewn. 4967/97

Płk dr Zbigniew KUCZMAŃSKI

ISTOTA I EWOLUCJA
SZTUKI WOJENNEJ

WARSZAWA

1997

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
Rozdział I	
Geneza sztuki wojennej	7
Rozdział II	
Struktura sztuki wojennej	12
Rozdział III	
Podstawowe kategorie sztuki wojennej	23
Rozdział IV	
Uwarunkowania i właściwości polskiej sztuki wojennej	30
Zakończenie	40
Bibliografia	41
Załączniki	
1. Struktura sztuki wojennej.....	43
2. Ewolucja sztuki wojennej	44
3. Zasady sztuki wojennej	45

WSTĘP

Sztuka wojenna to zgodnie z klasycznymi definicjami, dziedzina wiedzy i umiejętności dotyczących przygotowania i prowadzenia walki zbrojnej. Obejmuje ona strategię, sztukę operacyjną i taktykę.¹

Według współczesnych definicji - sztuka wojenna to teoria i praktyka zbrojnych działań wojennych.

Zgodnie z powyższym określeniem, sztuka wojenna z jednej strony - jako teoria; jest dyscypliną naukową i stanowi podstawę nauki wojennej, z drugiej - jako dziedzina umiejętności przejawia się w realizacji niezbędnych przygotowań do obrony kraju oraz właściwym i skutecznym wykorzystaniu Sił Zbrojnych z chwilą wybuchu konfliktu zbrojnego.

Zasadniczym przedmiotem badań sztuki wojennej jest m.in. określenie sposobów najskuteczniejszego wykorzystania istniejących sił oraz możliwości materialnych i moralnych do obrony RP. Dlatego też sztuka wojenna powinna uwzględniać wiele różnorodnych czynników wewnętrznych i zewnętrznych, które wywierają określony wpływ na teorię i praktykę kształtując ich rozwój i określając słuszność przyjętych założeń.

Według płk. prof. K. NOŻKI² na kształtowanie się założeń sztuki wojennej mają wpływ:

- doktryna wojenna;
- położenie geograficzne kraju i przewidywany TDW;
- polityka wewnętrzna i zagraniczna kraju;
- polityka i potencjał ekonomiczny państw sojuszniczych;
- potencjał demograficzny;
- polityka, potencjał ekonomiczny i osiągnięcia naukowo-techniczne przeciwnika;

---

¹ *Mała Encyklopedia Wojskowa*, t. 3, Warszawa 1971, s. 268.

² Patrz K. Nożko, *Zagadnienia współczesnej sztuki wojennej*, BWW, Warszawa 1973, s. 54.

- osiągnięcia naukowo-techniczne własnego kraju i krajów sojusznicych;

- aktualny stan struktury organizacyjnej sił zbrojnych, ich wyposażenie i uzbrojenie;

- nauka wojenna;

- nauka wojenna, doktryna wojenna i sztuka wojenna;

- doświadczenia i wnioski z wojen ubiegłych i konfliktów zbrojnych współczesnych;

- doświadczenia i wnioski z ćwiczeń.

Teoria sztuki wojennej precyzując zgodnie z interesami obronności, kierunki rozwoju Sił Zbrojnych i przygotowania obronnego kraju oraz społeczeństwa, powinna ciągle analizować potrzeby praktyki przez pryzmat możliwości ekonomicznych, rozwoju sytuacji politycznej i rzeczywistych osiągnięć naukowo-technicznych. Z kolei ciągła konfrontacja poglądów przez wszystkie szczeble dowodzenia na sposoby rozstrzygnięcia podstawowych problemów sztuki wojennej stanowi gwarancję wyboru najlepszych rozwiązań. Pozwoli więc znaleźć takie rozwiązania, które zapewnią najwyższą sprawność i gotowość bojową sił zbrojnych oraz całego systemu obronnego kraju na wypadek konfliktu zbrojnego.

GENEZA SZTUKI WOJENNEJ

Sztuka wojenna ogniskuje w sobie dużą ilość różnych wzajemnych i przeciwstawnych związków przyczynowo-skutkowych niemal z każdej strefy działalności człowieka. Szczególnie mocno jest ona związana i uzależniona od polityki, ekonomii, nauki i techniki własnego kraju, jak i kraju strony przeciwnej.

W pojęciu sztuki wojennej zawarty jest sens prowadzenia walki zbrojnej zarówno w obronie własnego narodu i państwa, jak też cel podboju i ujarznienia oraz politycznego i ekonomicznego podporządkowania innych narodów i państw. Zrodziła ją więc z jednej strony, życiowa potrzeba skutecznej obrony własnego narodu, państwa, z drugiej zaś - chęć jak najszybszego i bezwzględnego pokonania strony przeciwnej. Zatem u podstaw powstania i rozwoju założeń sztuki wojennej była konieczność zapewnienia sobie powodzenia, uzyskania zwycięstwa zarówno przez stronę napadniętą, jak i napadającą, w wyniku bezpośredniego starcia ich sił zbrojnych.

Genezy sztuki wojennej należy szukać w sferze praktyki. W Europie z pierwszymi zapisami o sztuce wojennej spotykamy się w *Iliadzie* Homera, który opisując jeden z fragmentów dziewięcioletniej wojny trojańskiej między Achajami a Trojanami na początku XII wieku p.n.e. daje nam pewien obraz taktyki i elementów strategii owego czasu.³ Generalnie sztuka wojenna nie tylko początkowo, ale przez większą część swego istnienia dzieliła się na strategię i taktykę. Od zarania sztuki wojennej wojna rozstrzygała się w jednej walnej bitwie. Sprawą strategii było do bitwy doprowadzić i wykorzystać jej rezultaty, sprawą taktyki było przeprowadzenie bitwy.

---

³ B. Chocha, *Rozważania o sztuce operacyjnej*, MON, Warszawa 1984, s. 7.

W czasach, gdy armie były małe pojęcia taktyki i strategii były ze sobą tak silnie zazębiane, że ich granice się zacierały. Na przykład w bitwie pod Maratonem w 490 r. p.n.e. taktyka i strategia mieściły się w jednym i tym samym wąwozie szerokości 4 km.

Mimo upływu lat możemy stwierdzić, że do czasu średniowiecza nastąpiły nieznaczne zmiany w rozwoju sztuki wojennej. Ilustracją tej tezy, mogą być przytoczone bitwy z historii sztuki wojennej.

Podczas wojny Rzymu z Kartagimą w 216 r. p.n.e. w bitwie pod Kannami 50 tys. Kartagińczyków i 86 tys. Rzymian walczyło na obszarze wielkości 4 km wzdłuż frontu i 4 km w głąb, tj. 16 km². Bitwa trwała pół dnia i zakończyła się historycznym zwycięstwem Kartaginy odniesionym dzięki lepszej i skuteczniejszej taktyce działania. Natomiast w bitwie pod Grunwaldem (1600 lat później) obszar, na którym toczyła się walka wojsk polskich, litewskich i ruskich z wojskami krzyżackimi, wynosił około 30 km² - około 5 km wzdłuż frontu i 6 km w głąb. Bitwa trwała około 1 dnia.

Porównując uzbrojenie, sposoby działania, obszar i czas trwania bitwy, można zauważyć, że w ciągu szesnastu stuleci, od bitwy pod Kannami, nie zaszły istotne zmiany.

W późniejszym okresie wpływ nowych wynalazków (muskiet, bagnety nakładany na muszkiet), na sztukę wojenną wyraził się tym, że wojny XVII wieku stały się głównie wojnami oblężniczymi.

Druga połowa XVIII i początek XIX wieku była okresem doskonalenia starych metod sztuki wojennej i jednocześnie narodzin nowych. Innowacje dotyczyły głównie zasad organizacyjnych armii i użycia wojsk w wojnie. W tym okresie następuje zanikanie armii zawodowych, na których miejsce pojawiają się armie obywatelskie. Ten typ armii odbija się na strategii, która staje się bardziej agresywna, hołdująca ruchliwym formom prowadzenia działań bojowych w dążeniu do starć.

Wybuch francuskich wojen rewolucyjnych, stworzył Napoleonowi warunki dokonania największego w dotychczasowej historii skoku w rozwoju sztuki wojennej.

Dzięki szybkim przerzutom zawsze dysponował odpowiednią siłą, którą określał jako „iloraz masy przez szybkość zarówno w odniesieniu do taktyki jak i strategii”. W strukturze organizacyjnej armii pojawiły się dywizje, a w późniejszym czasie korpusy armijne zajęły miejsce dywizji, o stałej strukturze. System zaopatrzenia został oparty o zasadę „życie z zasobów kraju”. Poruszanie się bez obciążenia zwiększa ruchliwość wojsk i umożliwia swobodne poruszanie się w terenie górzystym i lesistym. Tempo marszu zwiększyło się z 70 kroków do 120 kroków na minutę.

Koncepcja rozegrania walki przez Napoleona sprowadzała się w zasadzie do jednego celu - zmuszenia przeciwnika do bitwy.

W tym czasie liczne armie powodowały, że stopniowo bitwa zaczynała się rozpadać na szereg równocześnie lub kolejno następujących starć zbrojnych (bojów). Zwiększał się jednocześnie rozmach wojny. Pojawiła się i utrwaliła konieczność przeprowadzenia całej sekwencji bitew w toku wojny. Tak powstały zjawiska kampanii i operacji - jako działań różnych sił w różnym miejscu i czasie połączonych wspólnym zamiarem i ukierunkowanych na osiągnięcie jednego celu militarnego.

Operacje ukształtowały się na początku XX wieku jako nowe jakości w praktyce sztuki wojennej i w pełni utrwaliły się na polach bitew I wojny światowej. W wojnie tej uczestniczyły miliony żołnierzy i ludności cywilnej, a front walki rozciągał się na tysiące kilometrów. Oblicza się, że obszar bezpośrednich działań wojennych podczas I wojny światowej obejmował ponad 4 mln. km², a pod broń powołano ponad 70 mln. ludzi.

Każda operacja składała się z szeregu walk i bitew, prowadzonych przy ścisłym współdziałaniu wszystkich rodzajów wojsk. Oprócz tradycyjnych rodzajów wojsk - piechoty, kawalerii i artylerii - pojawiły się wojska pancerne, lotnictwo, chemiczne środki walki, zwiększyła się rola wojsk specjalnych

- inżynierskich, łączności. Do praktyki walki zbrojnej weszły operacje frontowe i armijne.

Nowa jakość w działaniach wojennych pociągnęła za sobą powstanie nowego działu w sztuce wojennej. Okazało się bowiem, że podział sztuki wojennej na strategię i taktykę nie obejmował swoim zakresem problemów teorii przygotowania i prowadzenia operacji. Różnie go początkowo nazywano i wielką taktyką, małą strategią, działaniami operacyjnymi, czy też sztuką operacyjną.

Od 1928 roku podział sztuki wojennej na trzy części - strategię, sztukę operacyjną i taktykę - w armii radzieckiej praktycznie ustalił się. Ten właśnie termin przyjął się powszechnie w późniejszym okresie. W Polsce w okresie międzywojennym ten nowy dział sztuki wojennej nazwany był działaniami operacyjnymi, a od 1945 roku sztuką operacyjną.

Faktycznie dopiero druga wojna światowa w sposób wyraźny i jednoznaczny określiła miejsce i zadania sztuki operacyjnej w sztuce wojennej oraz jej powiązania ze strategią i taktyką.

W armiach NATO do niedawna wyróżniono dwie części składowe sztuki wojennej - strategię i taktykę.

Dopiero pod koniec lat siedemdziesiątych najpierw Amerykanie, a potem także przedstawiciele innych armii NATO, zajęli się ponownie problematyką operacyjną wojny lądowej, do słownictwa wojskowego powróciło wówczas pojęcie dowodzenia operacyjnego.⁴

Tak więc w armiach Zachodu jako jeden z działów sztuki wojennej występuje sztuka operacyjna, czy też dowodzenie operacyjne. Pośredniczy ono między strategią wojskową a taktyką, ponadto nie jest przywiązane do określonego szczebla dowodzenia.

Powstanie i rozwój sztuki operacyjnej jest następstwem ciągle wzrastającego rozmachu walki zbrojnej. Jest przekonującym świadectwem zależno-

---

⁴ M. Wiatr, *Między strategią a taktyką*, Myśl Wojskowa 3/1997, s. 58.

ści charakteru wojny i zmian zachodzących w sposobach jej prowadzenia, od pojawienia się nowych środków sprzętu bojowego i uzbrojenia. Jest wreszcie potwierdzeniem powstania nowych zjawisk walki zbrojnej.

Obecna sytuacja geopolityczna w Europie z pewnością będzie wpływać na kształt sztuki wojennej. W dalszym ciągu jednak nowe generacje uzbrojenia i sprzętu technicznego stanowiąc będą podstawę do prognozowania rozwoju sztuki wojennej, szczególnie dotyczy to działań operacyjnych i taktycznych. Teren i jego pokrycie, warunki atmosferyczne oraz pora doby i roku będą w niewielkim stopniu rzutować na sposób prowadzenia walki. Na przyszłym polu walki manewr (w tym manewr w wymiarze powietrznym) i przemieszczanie odgrywać będą ważną rolę. Staną się wstępnym etapem wszystkich rodzajów działań bojowych. Zastosowanie wysocze manewrowych środków walki i nowej techniki, wpłynie na model prowadzonej walki. Rozszerzenie walki wojsk lądowych o trzeci wymiar wpłynie na prowadzenie powietrzno-lądowych walk i operacji. W wyniku tego, do wykonania konkretnych zadań można będzie planować mniejszą ilość sił i środków, z drugiej zaś strony szybciej przeciwdziałać niekorzystnym skutkom pola walki.

Można stwierdzić, że każda epoka historyczna w zależności głównie od warunków politycznych, ekonomicznych, militarnych, narodowych ma właściwe dla niej sposoby prowadzenia wojny i działań bojowych.

STRUKTURA SZTUKI WOJENNEJ

Istnieją bardzo ściśle związki i zależności między poszczególnymi elementami sztuki wojennej.

Strategia jest nadrzędną wobec sztuki operacyjnej, tak jak sztuka operacyjna jest wobec taktyki. Człon nadrzędny ustala cele, stawia zadania, wyznacza kierunki głównych uderzeń, łączy wysiłki poszczególnych operacji, bitew, walk.

Taktyka - część składowa sztuki wojennej usytuowana jest na najniższym jej poziomie, za strategią i sztuką operacyjną. W przeszłości ona decydowała o realizacji celów strategii, wspólnie z sztuką operacyjną.

Taktyka obejmuje teorię i praktykę przygotowania i prowadzenia walki przez pododdziały, oddziały i związki taktyczne różnych rodzajów wojsk, służb i sił zbrojnych. Istota taktyki polega na przygotowaniu i prowadzeniu walki ogólnowojskowej lub walki tylko danego rodzaju wojsk. Najczęściej celem walki wojsk lądowych będzie rozbicie taktycznego zgrupowania przeciwnika i utrzymanie lub opanowanie rejonu (obiektu) o znaczeniu taktycznym lub operacyjnym.

Termin taktyka wywodzi się od wyrazu greckiego *taktite* co oznacza - układać, porządkować, ustawiać w szyku bitewnym.

Historia taktyki wiąże się z rozwojem ludzkości, a jej rozwój i zmiany następowały w powiązaniu z ilościowym i jakościowym rozwojem środków walki. Początków taktyki należy doszukiwać się w starożytności.

Przez wiele wieków w taktyce dominowała koncepcja walki wręcz, prowadzonej w szykach zwartych. Przełom nastąpił z chwilą masowego wprowadzenia broni palnej w XVI wieku. Broń strzelecka spowodowała powstanie taktyki linearnej, potem kolumnowo-tyralierskiej. W czasie pierwszej wojny światowej ugruntowała się operacja jako system bojów i bitew.

Ukształtowała się obrona pozycyjna w skali operacyjnej i taktycznej. W okresie międzywojennym nastąpił rozwój taktyki nowych rodzajów wojsk tj. wojsk pancernych i zmotoryzowanych oraz wojsk powietrznodesantowych.

Złożoność walki oraz skomplikowane problemy współdziałania różnych rodzajów wojsk spowodowały powstanie zasad działania broni połączonych. W latach 30-tych powstała w Związku Radzieckim teoria głębokiej walki (operacji), którego głównym twórcą był gen. Tuchaczewski. Wychodziła ona naprzeciw możliwościom nowym rodzajom wojsk (pancernym, powietrznodesantowym i lotnictwu). Zakładała ona jednoczesne oddziaływanie ogniem i uderzeniami wojsk na całą głębokość ugrupowania taktycznego przeciwnika.

Rewolucyjne zmiany w taktyce nastąpiły z chwilą wprowadzenia od połowy lat 50. na potencjalnym polu walki broni jądrowej. W przyjmowanym modelu działań bojowych zakładano, w początkowym okresie, że uderzenia jądrowe „wszystko załatwią”, w późniejszym okresie uderzenia jądrowe miały zapewnić szybkie tempo pokonania obrony przeciwnika siłami wojsk pancernych i zmechanizowanych. Ponadto była „straszakiem”, gdyż istniała możliwość w odpowiednim czasie i miejscu jej użycia (w tym również uderzenia odwetowe).

W latach osiemdziesiątych model walki uwzględniał koncepcję alternatywnego użycia broni jądrowej w przyszłych działaniach bojowych. Model ten opierał się na założeniu, że nowe środki walki dorównywać będą pod względem możliwości rażenia, niewielkim ładunkiem broni jądrowej.

Nowa sytuacja polityczno-militarna w ostatnim okresie czasu, wymusiła odejście od koncepcji jądrowej na rzecz wojny konwencjonalnej z wykorzystaniem coraz doskonalszych i bardziej precyzyjnych broni.

Sztuka operacyjna stanowi najmłodszą dziedzinę sztuki wojennej, zajmująca się przygotowaniem i prowadzeniem operacji. Narodziny i ewolucja operacji mają związek z wieloma czynnikami wynikającymi z przeobrażeń społeczno-ekonomicznych, rozwoju nauki i techniki, powstania armii masowych, możliwości uzupełniania armii stanem osobowym i środkami walki,

wzrostu przestrzennego i czasowego rozmachu wojny, a poprzez to niemożności osiągnięcia jej celów w jednej bitwie generalnej.

Pojęcie **operacje** pochodzi z języka łacińskiego *opus-opera-ac*, co oznacza - praca, trud, zabieg, czynność. Używany jest do znaczenia jakiegoś kompleksowego, a złożonego działania. Termin operacja pojawił się w XVII wieku. Początkowo słowo to było utożsamiane z działaniami wojennymi. Dopiero po wojnie siedmioletniej (1756-1763) „operacje wojenne” postrzegano, nie jako działania wojenne w ogóle, lecz jako formę działań prowadzonych przez samodzielne zgrupowania.

Cel, treść i istota operacji stanowiły integralną część poglądów na sposoby i formy prowadzenia wojny.

Według H. Lloyda (1720-1783) istotą operacji było działanie wojsk wzdłuż linii operacyjnej, stworzenie zagrożenia dla wojsk przeciwnika. Celem operacji był obiekt terenowy, a nie siła żywa przeciwnika.

Bülow pojmował operację jako *każde działanie wojsk (zgrupowań), które są skierowane przeciwko nieprzyjacielowi*. Również dla niego celem operacji był obiekt terenowy. Istotą operacji było więc pokonanie przeciwnika bez wydawania bitwy generalnej.

Dalszy rozwój operacji następuje w ramach tzw. „strategii zniszczenia” wylansowanej przez rewolucję francuską. W tym czasie Napoleon wniósł największy wkład w rozwój sztuki wojennej. U Napoleona końcowym celem manewrowa było stoczenie bitwy i zniszczenie siły żywej przeciwnika.

Według H. Jominiego strategia doprowadza armię do decydujących punktów strefy operacyjnej, dąży do przygotowania skutecznego starcia i zawczasu określa jego rezultaty, ale osiągnąć powodzenie może dopiero umiejętna taktyka w połączeniu z dzielnością, geniuszem i szczęściem. Stosowany termin „operacja” odnosił się do działań wojennych całej armii czynnej.

Duży wkład w kształtowanie się pojęcia operacji uczynił H. Moltke. Doszedł on do wniosku, że manewr i bitwa stanowią integralną całość. Ope-

racja powinna kończyć się bitwą, co jest równoznaczne z osiągnięciem jej celu.

Po wojnie rosyjsko-japońskiej najbardziej postępowi teoretycy wojskowi Rosji, jako pierwsi opowiedzieli się za koniecznością wydzielenia sztuki prowadzenia operacji jako osobnej teorii.

W okresie I wojny światowej ukształtowały się operacje armijne i frontowe. Przez realizację oddzielnych, lecz zgodnych z jednolitym planem jednoczesnych i kolejnych operacji co do miejsca i czasu, osiągnano cele strategiczne wojny. W tym też okresie ukształtowały się operacje (armijne i frontowe) - zaczepne i obronne oraz desantowe i przeciwdesantowe.

Po I wojnie światowej traktowano operacje, jako zespół działań różnorodnych związków wyższego szczebla lub specjalnie wydzielonych zgrupowań dla osiągnięcia celu wyznaczonego przez strategię w ramach wojny, jej etapu lub kampanii. W końcu lat 20. termin „sztuka operacyjna” uzyskała pełną samodzielność jako dyscyplina naukowa.

W 1924 r. w Akademii Wojskowej RKKA - wydano podręcznik nt. *Prowadzenie operacji*, które zawierało teoretyczne podstawy przygotowania i prowadzenia operacji.

Od 1926 roku w Związku Radzieckim podział sztuki wojennej na trzy części - strategię, sztukę operacyjną i taktykę - ustalił się i rozpoczęło się opracowanie teorii każdej z nich.

W 1928 roku została wydana praca W. Triandafilowa pt. *Charakter operacji współczesnych armii*, stanowiąca duży wkład w rozwój sztuki wojennej. Tę problematykę zainspirowało powstanie w 1936 r. katedry sztuki operacyjnej w Akademii Sztabu Generalnego.

W Polsce w okresie międzywojennym ten dział sztuki wojennej określono mianem „działania operacyjne”. Dopiero po II wojnie światowej wraz z przyjęciem poglądów radzieckich w Polsce i innych krajach obozu socjalistycznego, nazwa sztuka operacyjna znalazła swoje miejsce w sztuce wojennej. W armiach państw zachodnich ten dział sztuki wojennej nazywano

„małą strategią” lub „wielką taktyką”. Stopniowo w poszczególnych armiach zaczęto wyodrębniać działania operacyjne, w Stanach Zjednoczonych uczyniono to dopiero od 1986 roku w ramach tzw. „operacji 2000”.

Strategia - Strategia wojenna nazywana krótko strategią, jest jedną z zasadniczych części składowych sztuki wojennej. Spełnia ona nadrzędną rolę w stosunku do sztuki operacyjnej i taktyki.

W znaczeniu wojskowym strategia obejmuje przygotowanie i prowadzenie wojny.

Słowo „strategia” pochodzi z języka greckiego *stratos* - armia i *spagos* - prowadzić. Według C. Clausewitza strategia była sztuka użycia bitew do celów wojny. Strategia narzuca plan wojny, nakreśla projekty poszczególnych kampanii i planuje w nich poszczególne bitwy, aby osiągnąć cel wojny.

W swej historii w poszczególnych wiekach przechodziła przez kolejne etapy rozwoju m.in. od strategii manewrowej poprzez strategię zniszczenia, pozycyjną, liniową, aż do współcześnie pojmowanej definicji.

Strategia wojenna państw starożytnego Wschodu (Indii, Chin, Egiptu i szeregu innych), a także starożytnej Grecji i Rzymu zgodnie z polityką panującej klasy, nastawionej na łupiestwo i ujarzmianie innych narodów, charakteryzowała się głównie zdecydowaniem w osiąganiu celów, głębokimi działaniami na jednym wybranym kierunku oraz dążeniem do opanowania ważniejszych miast (stolic) nieprzyjacielskich państw. W celu obrony własnego kraju wznoszono umocnienia na granicach (wielki mur chiński) lub budowano silne fortece. Typowe dla ówczesnej strategii wojennej było dążenie do całkowitego rozgromienia sił zbrojnych nieprzyjaciela w wielkich bitwach.

W pierwszym okresie feudalizmu (do X w.) rozwój strategii wojennej w Europie Zachodniej uległ zahamowaniu. W Europie Wschodniej Bizancjum stosowało elastyczną strategię wojenną, łącząc szerokie działania zaczepne w Italii i na Bałkanach z działaniami obronnymi na Bliskim Wschodzie. Strategia wojenna państw arabskich, dysponujących masami lekkiej i ru-

chliwej konnicy, odznaczała się ściśle scentralizowanym dowodzeniem, osiągała zdecydowane cele (całkowite rozgromienie nieprzyjaciela) oraz realizowała działania wojenne na wielką skalę, doprowadzające do zdobycia wielkich, silnie ufortyfikowanych miast i opanowania wielkich państw.

Strategia wojenna zachodnio-europejskich państw feudalnych, stosujących (X-XV w.) głównie ciężkie, trudne w manewrowaniu rycerstwo pospolitego ruszenia, charakteryzowała się zwykle niezdecydowaniem i brakiem scentralizowanego dowództwa strategicznego. W walce z lekką konnicą (arabską, turecką, mongolską) rycerstwo pospolitego ruszenia nie zdawało egzaminu. Strategia wojenna azjatyckich państw mongolsko-tureckich dysponujących wielkimi ilościami lekkiej konnicy, charakteryzowało się nagłymi, gwałtownymi najazdami, szerokimi manewrowymi działaniami, wykorzystaniem o wiele potężniejszych sił zbrojnych niż dysponował przeciwnika, prowadzeniem natarcia strategicznego na dużą głębokość (m.in. Dżingis-Chan, Timur).

Wynalezienie prochu i broni palnej wywarło, począwszy od XIV w. duży wpływ nie tylko na taktykę, ale i na strategię. Zamki rycerskie nie mogły się bronić przed artylerią. Należało utworzyć system bardzo silnych fortec. Fortece umożliwiały gromadzenie zapasów środków materiałowych, a ponadto stanowiły bazy wypadowe dla wtargnięcia w granice sąsiednich państw. Strategia wojenna tego okresu sprowadzała się do walki o fortece, do manewrowania armiami, celem przeszkodzenia przeciwnikowi w oblężeniu fortec. Jednakże przecenianie znaczenia fortec doprowadziło do tego, że wielu zachodnioeuropejskich dowódców, aż do drugiej połowy XVIII wieku traciło po kilka miesięcy, a nawet lat na oblężanie nieprzyjacielskich fortec.

W wiekach XVII i XVIII w Europie Zachodniej powstała i szeroko się rozwinęła tzw. Strategia Kordonowa, wymagająca równomiernego rozśrodkowania wojsk na trasie działań wojennych celem osłony wielkiej ilości linii obrony, fortec i innych ważnych punktów strategicznych. Zachodnioeuropejscy teoretycy wojskowi drugiej połowy XVIII w. i początku XIX w.

(G. Lloyd, G. Büllow) za główny cel strategii uważali nie zniszczenie siły żywej nieprzyjaciela, ale stopniowe wyczerpywanie go drogą metodycznego manewrowania na liniach komunikacyjnych przeciwnika poza obrębem pola walki i zagrożenia jego fortocom i składom stanowiącym bazy walczących wojsk.

Koniec XVIII w. i początek XIX w., to okres kształtowania się epoki kapitalizmu przemysłowego z jego szybkim rozwojem techniki i przemysłu. Rewolucja francuska (1789-1794 r.) stworzyła nową strategię klasy rewolucyjnej. Strategii kordonowej państw koalicji antyfrancuskiej - naród francuski przeciwstawił strategię ześrodkowanych, zmasowanych, gwałtownych i nagłych uderzeń na decydujących kierunkach oraz śmiały manewr na kierunku głównego uderzenia. Doprowadzało to do osiągnięcia powodzenia nawet przy ogólnej równowadze sił na teatrze działań wojennych.

Strategia wojenna Napoleona charakteryzowała się uporczywym dążeniem do osiągnięcia zwycięstwa - w miarę możliwości - w wyniku jednej generalnej bitwy, w celu zdecydowanego rozgromienia sił zbrojnych nieprzyjaciela. Napoleon pierwszy zastosował słuszną pod względem taktycznym i strategicznym metodę użycia ogromnych mas wojsk.

Doświadczenia wojen XIX stulecia stały się podstawą do dalszego rozwoju teorii strategii wojennej. Wielki wpływ na rozwój strategii wywarli tacy teoretycy wojenni jak m.in. H. Jomini, C. Clausewitz, J. Leval oraz G.A. Leer. Tego ostatniego teoretyka opracowanie pt. *Strategia*, stanowiło najpoważniejszą pracę drugiej połowy XIX w. w Rosji.

Szybki wzrost sił wytwórczych w drugiej połowie XIX w. umożliwił zastosowanie w działaniach wojennych takich ważnych środków technicznych jak: kolej żelazna, telegraf, broń szybkostrzelna. Przed nauką stanął problem opracowania strategii wojennej odpowiadającej związanym ze zmianą warunków prowadzenia wojny.

Najbardziej zdecydowanym wyrazicielem agresywnej strategii wojennej tego okresu był szef niemieckiego sztabu generalnego A. Schlifffen. Rozwi-

jając ideę zdecydowanego rozgromienia przeciwnika pierwszym uderzeniem silnego rzutu strategicznego i głębokiego oskrzydlenia (jednostronnego lub obustronnego) zgrupowania nieprzyjaciela, za główne zadanie strategii wojennej Schlieffen uważał ustalenie armiom i korpusom marszrut i celów przesuwania się do rejonów generalnej bitwy.

Powstanie i rozwój podczas pierwszej wojny światowej nowych środków rażenia - lotnictwa bombowego, czołgów i bojowych środków trujących, doskonalenie broni automatycznej i artylerii, a na morzu okrętów podwodnych - zmusiło naukę wojenną do rewizji założeń sztuki wojennej, w tym i strategii.

Doświadczenie I wojny światowej wykazało bankructwo przedwojennych założeń strategicznych głoszących błyskawiczny charakter współczesnych wojen, możliwości decydowania jednej-dwu generalnych bitew o przebiegu wojny.

Przewlekłość wojny i wzrost rozmachu walki zbrojnej wymagały od strategii wojennej opracowania planów kolejnych kampanii wojennych i dowodzenia wspólnymi operacjami kilku frontów (grup armii).

Po pierwszej wojnie światowej dość dużą popularność zyskała strategiczna teoria samodzielnej wojny powietrznej stworzona przez włoskiego teoretyka Douheta, który dowodził możliwość szybkiego osiągnięcia zwycięstwa głównie przy pomocy lotnictwa bombowego. Drugi kierunek w strategii charakteryzował się dążeniem do osiągnięcia szybkiego i łatwego zwycięstwa przy pomocy niedużych armii pancernych, dysponujących wielką siłą uderzeniową i wysoką manewrowością.

Za podstawę strategii wojennej Niemiec faszystowskich w okresie przedwojennym posłużyła „teoria wojny totalnej” sformułowana przez E.Ludendorffa i teoria wojny „błyskawicznej”. Z tego też względu w okresie wojny natarcie strategiczne uważane było przez Niemców za podstawowy i decydujący rodzaj działań strategicznych.

Rozwój sprzętu powietrzno-desantowego w latach powojennych spowodował powstanie teorii lansującej prowadzenie wojny przy pomocy wojsk powietrzno-desantowych wspieranych bronią raketową i lotnictwem bombowym. Strategia wykonywania bardzo głębokich zmasowanych uderzeń na tyły atakowanego kraju jednocześnie na wielkich przestrzeniach, opierała się przede wszystkim na wojskach powietrzno-desantowych, lotnictwie i broni raketowej.

W odróżnieniu od tej koncepcji angielski teoretyk Liddell Hart lansuje strategię działań pośrednich, tj. strategii wyczerpania nieprzyjaciela za pomocą wszystkich dostępnych sposobów i środków, strategii uchylania się od decydujących bitew, wyczekiwania i wykorzystania pomyłek i błędów przeciwnika, uchylania się od uderzeń czołowych, strategii pośredniego oddziaływania na zaplecze i zdolności nieprzyjaciela drogą wysadzania w powietrze obiektów, wewnętrznej demoralizacji armii, oddziaływania ekonomicznego, wprowadzania w błąd nieprzyjaciela itd.

Poszczególne działy sztuki wojennej tworzą sztukę wojenną, z drugiej zaś strony różnią się między sobą. Do zasadniczych czynników (wyróżników) można zaliczyć:

- skala działań;
- przedmiot badań;
- sposób podejścia do rozwiązywania problemów;
- wewnętrzna struktura;
- okres funkcjonowania.

Pierwszym wyróżnikiem jest skala działań. Strategia dotyczy całości sił zbrojnych i ich użycia w wojnie. Sztuka operacyjna rozpatruje zagadnienia użycia i działania najwyższych ogniw organizacyjnych rodzajów sił zbrojnych - korpusów, okręgów wojskowych. Taktyka z kolei, zajmuje się sposobami działania najniższych jednostek organizacyjnych rodzajów wojsk - pododdziałów, oddziałów i związków taktycznych.

Przedmiotem badań w strategii jest operacja strategiczna (kampania), w sztuce operacyjnej - operacja rozumiana jako zespół walk, bitew, uderzeń ogniowych i manewrów toczonych lub wykonywanych na lądzie, w powietrzu i na morzu przez związki operacyjne. Przedmiotem badań w taktyce jest walka, bój.

Różnice pomiędzy działaniami sztuki wojennej tkwiące w sposobach podejścia do rozwiązywania problemów są szczególnie widoczne w relacjach między celami i środkami. W taktyce punktem wyjścia są siły i środki jakimi się dysponuje. Stosownie do ich wielkości i możliwości, określa się możliwe cele i zadania. W sztuce operacyjnej jest odwrotnie. Punkt wyjścia stanowią cele i zadania, które należy wykonać. Do danego celu i zadania dobiera się niezbędne siły i środki, tworząc odpowiednie zgrupowania. Dlatego też związki operacyjne, w odróżnieniu od szczebli taktycznych, nie mają stałego składu ani jednakowej struktury.

Podejście strategiczne z kolei łączy w sobie właściwości myślenia zarówno operacyjnego jak i taktycznego.

Jeśli chodzi o wewnętrzną strukturę, to strategia jest w zasadzie jednolita dla całych sił zbrojnych, sztuka operacyjna - uwzględnia odrębność poszczególnych rodzajów sił zbrojnych; wojsk lądowych, sił powietrznych i marynarki wojennej. Natomiast taktyka jest zróżnicowana wewnątrz, dzieli się na taktykę rodzajów sił zbrojnych, te zaś na taktykę ogólną i taktykę rodzajów wojsk. Można też ze względu na struktury organizacyjne mówić o taktyce pojedynczego żołnierza, pododdziału, oddziału, związku taktycznego.

Kolejnym czynnikiem odróżniającym strategię, sztukę operacyjną i taktykę jest okres funkcjonowania. Strategia i sztuka operacyjna funkcjonuje w okresie pokoju, zagrożenia i wojny. W okresie pokoju obejmuje strefę planistyczną ale również i organizacyjną w zakresie przygotowania terytorium kraju do obrony.

W odróżnieniu od taktyki, strategia i sztuka operacyjna zajmuje się ponadto problematyką strategicznego (operacyjnego) i mobilizacyjnego rozwijania sił zbrojnych.

Niezależnie od skali działań, niezbędnym warunkiem uzyskania, utrzymania i wykorzystania przewagi ilościowej i jakościowej nad przeciwnikiem, by przy jak najmniejszych stratach własnych osiągnąć cel walki, operacji jest stosowanie zasad sztuki wojennej (patrz załącznik 3). W zależności od skali działań można mówić o taktycznych, operacyjnych lub strategicznych aspektach zasad sztuki wojennej.

PODSTAWOWE KATEGORIE SZTUKI WOJENNEJ

Wraz ze zmianą warunków polityczno-militarnych oraz rozwojem środków walki zbrojnej, a więc i sztuki wojennej powstają nowe pojęcia, a niektóre z nich zmieniają swoje znaczenie. Aby swobodnie poruszać się w problematyce taktycznej, operacyjnej i strategicznej oraz mieć pewność jednoznacznego rozumienia różnych kategorii pojęciowych należy w pierwszej kolejności rozpatrzeć kwestię terminologiczną.

Najbardziej ogólną kategorią w sztuce wojennej jest wojna. W klasycznym ujęciu C. Clausewitza *wojna jest aktem przemocy, mającym na celu zmuszenie przeciwnika do spełnienia naszej woli*.

Obok tej definicji powstało wiele innych, w których nawiązuje się do tej klasycznej, przy czym niezmiennie pozostaje stwierdzenie, że wojna to kontynuacja polityki środkami opartymi na przemocy.⁵

Według międzynarodowego prawa wojennego wojna jest konfliktem zbrojnym między państwami lub klasami społecznymi; narodowościami. Wojnę należy traktować jako sumę działań różnorodnych podmiotów zmierzających do osiągnięcia określonego celu. Działania te nazywamy **działaniami wojennymi**.

W wąskim rozumieniu działania wojenne można zawęzić wyłącznie do działania sił zbrojnych. Takie ujmowanie działań wojennych nie odpowiada już współczesnym warunkom. W ostatnim okresie czasu coraz wyraźniej podkreśla się rolę niezbrojnych (poza-zbrojnych) środków przemocy w osiągnięciu celów wojny.

Niezbrojne działania wojenne to wszystkie przedsięwzięcia prowadzone w toku wojny przez walczące strony przeciwko sobie za pomocą innych

---

⁵ C. Clausewitz, *O wojnie*, Księga 1-5, BWW, Warszawa 1958, s. 15.

środków niż materialne. Do tego typu zaliczać możemy wszelkie działania ekonomiczne, dyplomatyczne, ideologiczne, ekologiczne, naukowo-techniczne i inne, które mogą być nie tylko przedsięwzięciami wspierającymi działania zbrojne. Z tego też względu działania wojenne można podzielić na **działania zbrojne i niezbrojne**.

W dalszych rozważaniach w sferze zainteresowania autora pozostaną wyłącznie zbrojne działania wojenne.

Zbrojne działania wojenne, to taki rodzaj działań wojennych, których podmiotem są siły zbrojne; to wszelkie działania, zachowania się wojsk w toku wojny. Podstawową formą zbrojnych działań wojennych jest **walka zbrojna** - czyli bezpośrednie starcie zbrojne dwóch przeciwstawnych stron. Zależnie od charakteru celu, poziomu decyzyjnego oraz skali zjawiska można zbrojne działania wojenne podzielić na: strategiczne, operacyjne i taktyczne. Wojska lądowe, jako część sił zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, mogą uczestniczyć (brać udział) w działaniach strategicznych oraz prowadzić działania operacyjne i taktyczne.

Za punkt wyjścia do dalszej typologii działań zbrojnych można przyjąć najbardziej oczywiste spostrzeżenia mówiące, że żołnierz na polu walki zawsze albo się bije, albo maszeruje, albo wreszcie odpoczywa (śpi i czuwa). Te najprostsze rodzaje zachowań mają swoje odniesienie w kategoriach pojęciowych na wszystkich szczeblach sztuki wojennej.

Na szczeblach taktycznych najogólniejszą kategorią są **działania taktyczne** (lub **działania bojowe** - te dwa pojęcia mogą być używane zamiennie) rozumiane jako wszelkie działania pododdziałów, oddziałów i związków taktycznych na polu walki. Z punktu widzenia wspomnianego wyżej kryterium działania taktyczne (bojowe) można podzielić na **walkę, przemieszczanie wojsk i rozmieszczanie wojsk w terenie**.

Walka (bój) - to starcie zbrojne z przeciwnikiem w skali taktycznej. Obejmuje sekwencje bojów sił głównych oraz działań taktycznych (bojowych) niższego szczebla - wzajemnie sprzężonych co do celu, miejsca i

czasu. Istotą walki jest zorganizowane w czasie i przestrzeni bezpośrednie oddziaływanie na przeciwnika: fizyczne, psychologiczne, radioelektroniczne lub informacyjne. Podstawowymi rodzajami walki są obrona i natarcie. Ze względu na sposób wykonania zadań wyróżnia się także rajd, wycofanie, działania desantowe, specjalne oraz nieregularne.

Bój jest podstawową częścią składową walki. Jest to intensywne skupienie w czasie i przestrzeni starcia w skali taktycznej głównych sił przeciwnych stron. Ze względu na cele wyróżnia się dwa podstawowe rodzaje boju: obronny i zaczepny, w tym bój spotkaniowy.

Przemieszczanie to wszelkie ruchy wojsk w skali taktycznej. Ma na celu utworzenie w innym rejonie zamierzonego ugrupowania bojowego lub koncentrację sił i środków. Obejmuje marsze wojsk oraz ich przewozy transportem kolejowym, powietrznym i wodnym.

Rozmieszczenie - to stacjonowanie wojsk w garnizonach oraz pobyt w rejonach ześrodkowania (wyjściowych, odpoczynku) z zachowaniem odpowiedniego stopnia (poziomu) gotowości bojowej.

W sztuce operacyjnej istnieją podobne, co do swojej istoty, kategorie pojęciowe, przy czym działaniom taktycznym (bojowym) odpowiadają działania operacyjne, walce - operacja, boje - bitwa, przemieszczaniu - przegrupowanie operacyjne, rozmieszczaniu wojsk - pogotowie operacyjne.

Najogólniejszą kategorią są **działania operacyjne**. Są to wszelkie działania związków operacyjnych i taktyczno-operacyjnych (korpusu, grupy operacyjnej) podczas wojny. Obejmują operacje, w tym bitwy, przegrupowania operacyjne oraz pogotowia operacyjne.

Operacja to starcie zbrojne z przeciwnikiem w skali operacyjnej. Stanowi zespół bitew oraz działań operacyjnych i taktycznych (bojowych) niższego szczebla - wzajemnie sprzężonych co do celu, miejsca i czasu. Ze względu na cele operacje mogą być obronne, zaczepne, odwrotowe, rajdowe i specjalne. Ze względu na szczebel organizacyjny - korpusne lub grupy operacyjnej. Niekiedy na samodzielnym kierunku lub podczas rajdu, opera-

cję może prowadzić również związek taktyczny. Operacja może obejmować jedną lub kilka bitew.

Bitwa jest podstawową częścią operacji i stanowi skupienie w czasie i przestrzeni, starcie sił głównych przeciwstawnych związków operacyjnych lub - operacyjno-taktycznych. Bitwy mogą być obronne lub zaczepne, w tym spotkaniowe.

Przegrupowanie operacyjne to zmiana dotychczasowego ugrupowania lub obszaru rozmieszczenia związku operacyjnego. Najogólniej rzecz biorąc można wyróżnić: przegrupowania dokonywane w granicach już zajmowanego obszaru (np. przegrupowanie sił z kierunków biernych w rejon głównego wysiłku) i przegrupowania do innego obszaru, na inny kierunek (np. na rubież wejścia do bitwy w toku rozwijania operacji zaczepnej). Szczególnym rodzajem przegrupowania jest rozwinięcie operacyjne, czyli przyjęcie ugrupowania do pierwszej operacji.

Pogotowie operacyjne to różnorodne działania mające na celu podwyższenie, utrzymywanie i odtwarzanie zdolności oraz gotowości bojowej.

W okresie poprzedzającym konflikt zbrojny może obejmować: utrzymywanie stałej gotowości bojowej w miejscu stałej dyslokacji, osiągnięcie wyższych stanów gotowości bojowej i rozwijanie mobilizacyjne. W czasie działań wojennych, pobyt w rejonach ześrodkowania (wyjściowych, odtwarzania zdolności bojowej itp.) lub osłonę operacyjną na kierunkach biernych.

W strategii najogólniejszą kategorią są **działania strategiczne**, rozumiane jako wszelkie działania i zachowania się całości sił zbrojnych, zgrupowań strategicznych, a niekiedy operacyjnych w toku wojny.

Dokonując typologii działań strategicznych zauważamy, że wiele kategorii strategicznych ma werbalne określenia podobne do kategorii operacyjnych. Dlatego spotykamy się z takimi m.in. parami pojęć, jak: bitwa strategiczna i bitwa operacyjna, przegrupowanie strategiczne i przegrupowanie operacyjne, rozwinięcie strategiczne i rozwinięcie operacyjne. Ten dualizm między strategią i sztuką operacyjną ma pewne uzasadnienia historyczne (po

prostu rodząca się sztuka operacyjna przyjmowała wiele pojęć strategicznych i wydaje się, że ma również dodatkowe umotywowanie w obecnych polskich uwarunkowaniach).

Bitwa strategiczna jest skoncentrowanym w czasie i przestrzeni bezpośrednim starciem sił głównych zgrupowań strategicznych przeciwstawnych stron (państw). Bitwy strategiczne mogą być obronne lub zaczepne.

Przegrupowanie strategiczne to wszelkie przesunięcia wojsk w skali strategicznej. Szczególnym przypadkiem przegrupowania strategicznego jest strategiczne rozwinięcie sił zbrojnych tj. przyjęcie ugrupowania strategicznego do pierwszej kampanii.

Pogotowie strategiczne - są to realizowane w wymiarze strategicznym przedsięwzięcia całości lub części sił zbrojnych analogiczne w swojej istocie z przedsięwzięciami pogotowia operacyjnego.

O tym jakiego rodzaju jest dana walka czy operacja, przesądza charakter działań sił głównych (większości sił) prowadzącego ją zgrupowania. Jeżeli większość sił danego związku operacyjnego (zgrupowania) broni się, to jego operację nazwiemy obronną, jeśli naciera - zaczepną. Część sił może w tym samym czasie prowadzić całkiem inne działania. W tym sensie elementem składowym np. operacji obronnej mogą być działania zaczepne lub odwrotowe (wycofanie) niższego rzędu (szczebła).

Głównym kryterium pozwalającym określić rodzaj operacji jest oczywiście jej **cel**.

Cel każdego działań zbrojnych ma jakby trzy wymiary, trzy elementy. Pierwszy - odnosi się do wojsk własnych (nie dać się pobić), drugi - do wojsk przeciwnika (pobić lub zniwelować ich przewagę), a trzeci - do terenu (przestrzeni).

Cel każdego działań zbrojnych, a więc i każdej walki i operacji, zawiera zawsze jedno odniesienie do wojsk własnych: nie dać się pobić. Jeżeli ponadto zakłada on maksymalizację pozostałych czynników: pobić przeciwnika na jego terytorium i zająć je, to mamy do czynienia z operacją zaczepną.

Jeżeli zaś cel zakłada pobicie przeciwnika lub zlikwidowanie jego przewagi w wyniku działań prowadzonych na jego terytorium, to wówczas działania takie noszą charakter operacji rajdowej (rajdu operacyjnego). Natomiast, gdy cel zakłada zniwelowanie przewagi przeciwnika lub pobicie go przez prowadzenie działań na obszarze zajmowanym przez własne wojska, to jest to operacja obronna. Gdy natomiast cel ma jedynie wartość - nie dać się pobić (bez zakładania pobicia przeciwnika i bez utrzymania własnego terytorium), czyli istotą działań jest czasowe uchylenie się od starcia zbrojnego, mamy do czynienia z odwrotem (operacja odwrotowa, wycofanie).

Celem każdego starcia zbrojnego jest zwycięstwo nad przeciwnikiem. Osiąga się go przez umiejętne łączenie w jeden spójny system takich elementarnych czynników walki zbrojnej, jak rażenie, ruch i informacja oraz będących ich syntezą takich czynników jak manewr, uderzenie i opór.

Rażenie - to destrukcyjne bezpośrednie fizyczne lub psychiczne oddziaływanie na siły i środki przeciwnika. Podstawowym rodzajem rażenia jest ogień. Uzupełniającą rolę w walce spełnia rażenie elektroniczne i psychologiczne.

W rażeniu ogniowym wyróżnia się: ogień pododdziałów piechoty i czołgów, wsparcie ogniowe wojsk (bezpośrednie i ogólne) oraz ogień przeciwlotniczy.

Ruch - to wszelkie przesunięcia sił i środków. Najważniejszą formą ruchu na polu walki jest manewr, będący zaplanowanym przemieszczeniem wojsk bezpośrednio przed lub po starciu, w celu zajęcia dogodnego położenia i uzyskania oraz wykorzystania przewagi strategicznej. Wyróżnia się następujące rodzaje manewru: podejście, oskrzydlenie, obejście, przenikanie i odejście.

Uderzenie to połączenie rażenia z ruchem i zajęciem terenu, natomiast **opór** to połączenie rażenia z utrzymaniem terenu.

Informacja jest niematerialnym czynnikiem zespalaającym pozostałe czynniki walki zbrojnej w zharmonizowaną całość starcia zbrojnego. Funk-

cja ta przejawia się w dowodzeniu. Ponadto, przez rozpoznanie, maskowanie, walkę radioelektroniczną jest informacja również czynnikiem bezpośredniego oddziaływania na przeciwnika.

UWARUNKOWANIA I WŁAŚCIWOŚCI ROZWOJU POLSKIEJ SZTUKI WOJENNEJ

W tysiącletniej historii Polski znajdujemy wyjątkowe bogactwo doświadczeń obronnych i duży dorobek sztuki wojennej. Przez całe wieki kształtowały się charakterystyczne cechy polskiej sztuki wojennej. Polska sztuka wojenna jest odrębna od innych, co potwierdza analiza wielu charakterystycznych czynników. Jednym z najważniejszych jest to, że Polacy od zarania swojej państwowości musieli przeciwstawiać się silniejszemu (liczniejszemu) przeciwnikowi. Przesądziło to głównie o specyfice polskiej szkoły walki zbrojnej.

Tysiącletnie dzieje Polski to historia ciągłej walki, zmagañ całego narodu o przetrwanie, o zachowanie bytu narodowego i państwowego.

Pierwsi Piastowie wobec licznej i technicznej przewagi przeciwnika w pierwszej kolejności zadbali o przygotowanie terytorium kraju. W tym celu budowali różnego typu umocnienia. Wojska unikały bitew w otwartym polu, choć nieliczne, ale ruchliwe, swoje uderzenia poprzedzały manewrem połączonym z fortem (zasadzkami, pozornym odwrotem). Stosując tę taktykę osiągnęli cel strategiczny, którym zazwyczaj było zaniechanie agresji przez przeciwnika.

Za czasów Jagiellonów rozwijała się sztuka wojenna jakościowo nowa, stanowiąca korzystną syntezę dawnych polskich sposobów z przeszczepionymi na nasz grunt elementami wschodniej strategii i taktyki. Cechowała się ona przede wszystkim dużą elastycznością.

Szczególne osiągnięcia sztuki wojennej przypadają na XVI i XVII wiek. Strategia w tym okresie (jako przodująca w Europie) odznaczała się różnorodnością taktycznych form walki oraz dążnością do zniszczenia wojsk przeciwnika, a nie opanowania jego terenu. Długotrwałe kampanie były

przygotowywane z metodyczną starannością, w których ściśle określono cele oraz wszechstronnie zabezpieczono działania bojowe. Taktyka polska tamtych czasów pozbawiona była wszelkiego szablonu i dostosowywała się każdorazowo do warunków chwili. Wódz nie był nigdy krępowany formami i mógł każdorazowo użyć swych sił stosownie do terenu i okoliczności.

Podobnie jak za czasów Piastów, Polacy często stosowali metodę wojny podjazdowej, z wszystkimi jej cechami tj. unikaniem otwartych starć, manewrowością, zaskoczeniem, nieszablonowym działaniem.

W XVIII wieku doszło do upadku militarnego i utraty państwowości.

Po uzyskaniu niepodległości mimo skumulowania właściwości kilku szkół europejskich w wojnie z Rosją w 1920 roku w strategicznym i operacyjnym myśleniu gorę wzięły tradycyjne wartości polskiej sztuki wojennej. Działania bojowe w tej wojnie (w odróżnieniu od I wojny światowej) były wybitnie manewrowe, a śmiałość, brawura i determinacja przesądzały o ich powodzeniu.

W okresie międzywojennym charakterystyczną cechą polskiej strategii wojennej było zauroczenie manewrem, który miał stanowić panaceum na wszystkie posunięcia przeciwnika. Okazało się to fatalne, a nawet zgubne w praktycznej konfrontacji z silnym, doskonale uzbrojonym nieprzyjacielem w II wojnie światowej. Marsze w zupełności zniszczyły większość naszego wojska bez walki.⁶ Wrzesień 1939 roku wykazał, że manewr, bez spełnienia podstawowych warunków staje się sztuką dla sztuki.

Późno i w małym stopniu w formułowaniu narodowej strategii obronnej uwzględniono opracowanie gen. dyw. Tadeusza Kutrzeby i płk. Stefana Mossora *Studium planu strategicznego Polski przeciw Niemcom*.

Z chwilą zakończenia II wojny światowej myśl wojskowa ukształtowana została na podstawie doświadczeń tej wojny.

---

⁶ Por. J. Modelski, *Wojskowe przyczyny klęski wrześniowej*, „Zeszyty Historyczne”, Paryż 1991., Zeszyt 5, s. 131-132.

Faktycznie do czasu rozpadu Układu Warszawskiego polska sztuka wojenna praktycznie nie istniała. W praktyce i literaturze dominowała sztuka wojenna Układu Warszawskiego, bazująca na teorii i praktyce Związku Radzieckiego.

W pierwszych latach powojennych dominowały zwłaszcza doświadczenia Armii Radzieckiej oraz 1 i 2 armii WP. W latach 1945-1949 ukształtowały się podstawowe poglądy na zasady prowadzenia działań taktycznych. Przewidywano, że działania bojowe charakteryzować będzie ruchliwość, manewrowość i duży rozmach przestrzenny. Do zasadniczych rodzajów działań zaliczono natarcie i obronę, wskazując, że tylko natarcie może doprowadzić do zniszczenia sił przeciwnika lub wzięcia go do niewoli. Cel natarcia osiągnąć w wyniku uderzenia na całą głębokość obrony nieprzyjaciela, zniszczenia go potężnym ogniem artylerii i innych środków oraz zdecydowanego ruchu naprzód. W celu zapewnienia ciągłości natarcia na całą głębokość obrony nieprzyjaciela, zakładano głębokie urzutowanie wojsk (w pułku i dywizji - dwa rzuty, w korpusie i armii - nawet trzy rzuty piechoty). Ponadto od dywizji wzwyż wydzielano odwód ogólny, niezależnie od drugiego (trzeciego) rzutu. W ugrupowanie przeciwnika wysyłano szybkie oddziały wydzielone lub pościgowe.

W działaniach obronnych przewidywano stosowanie dwóch rodzajów obrony: stałej i ruchomej. Z tym jednak, że większe znaczenie nadawano obronie stałej, rozbudowanej w głęboko urzutowanej.

Obronę ruchomą z reguły zakładano prowadzić w ramach armii i frontu. Korpus i dywizja mogły ją prowadzić samodzielnie na odosobnionych kierunkach.

Na początku i w pierwszej połowie lat 50. nastąpiły istotne zmiany w środkach walki zbrojnej i towarzyszące im zmiany w strukturach organizacyjnych wojsk.

Do połowy lat pięćdziesiątych sztuka operacyjna z kolei rozwijała się na

gruncie doświadczeń wyniesionych z II wojny światowej oraz udoskonalonych i nowych środków walki.

Podobnie jak w latach wojny, przełamanie obrony planowano dokonywać zgrupowaniami uderzeniowymi na wąskich odcinkach. W związku ze wzrostem możliwości bojowych wojsk, szerokość odcinków przełamania nieznacznie wzrosła. Frontowi wydzielano do dwóch odcinków przełamania o ogólnej szerokości nie przekraczającej 50 km, armii - jeden o szerokości do 20 km.

W ugrupowaniu operacyjnym nowy element - rzut desantu powietrznego oraz grupy szybkie⁷. Szerokość pasa działań zaczepnych frontu wynosiła 200-300 km, a armii 40-50 km i więcej.

Rozmach frontowych i armijnych operacji zaczepnych niewiele się zwiększył od czasów II wojny światowej. Zadanie bliższe armii sięgało na głębokość 40-50 km, a jego celem było przełamanie taktycznej strefy obrony przeciwnika. Przełamanie obrony GA (150-200 km) było zadaniem bliższym frontu, a zarazem zadaniem dalszym armii. Zadaniem dalszym frontu było rozwinięcie powodzenia, rozbicie podchodzących odwodów strategicznych i opanowanie rubieży na głębokość 300-350 km.

Wzrastające możliwości ogniowe i manewrowe wojsk doprowadziły również do wzrostu szerokości pasów i głębokości obrony związków operacyjnych. Armia broniła się w pasie 50-70 km, a na kierunkach drugorzędnych do 150 km i więcej. Głębokość obrony frontu na ważniejszych kierunkach wynosiła 200-250 km, armii 45-60 km.

Obrona dzieliła się na strefę taktyczną i operacyjną. Strefa taktyczna rozbudowana była w postaci dwóch pasów, na których broniły się korpusy pierwszego rzutu armii. Operacyjna strefa obrony składała się z 1-2 armijnych pasów obrony i kilku frontowych rubieży obronnych obsadzonych przez drugie rzuty (odwody) armii i frontów. Jednak główne siły obsadzały

---

⁷ Grupa szybka frontu (GSzF) w składzie armia zmechanizowana lub 1-2 dywizje zmechanizowane (pancerne).

taktyczną strefę obrony.⁸ Po tym czasie nastąpiła wiodąca rola wojsk pancernych i zmechanizowanych w walce, dążność do maksymalnego wykorzystania siły uderzenia i wysokich zdolności manewrowych tych wojsk, ściśle współdziałających z lotnictwem i umiejętnie korzystających z właściwości innych rodzajów wojsk. Pojawił się nowy rodzaj zabezpieczenia działań bojowych - obrona przed bronią masowego rażenia (obrona przeciwatomowa).

Od 1956 r. następował nie ilościowy, ale jakościowy rozwój wszystkich rodzajów wojsk lądowych. Podstawowym sprzętem bojowym dywizji pancernych i zmechanizowanych stał się czołg T-34-85, a następnie T-54 oraz transportery opancerzone BTR-152. Wojska lądowe przeszły na strukturę obowiązującą do lat osiemdziesiątych, pułk, dywizja, armia, front.

Przewidywano, że w przyszłych działaniach zbrojnych obie strony będą dążyły do zastosowania najbardziej radykalnych sposobów prowadzenia wojny, używając środków jądrowych przede wszystkim po to, aby w możliwie najkrótszym czasie całkowicie zniszczyć przeciwnika lub doprowadzić go do kapitulacji. Broń raketowo-jądrowa została wprowadzona nie tylko do wyposażenia związków operacyjnych, lecz także taktycznych. Powstawanie rejonów (stref) zniszczonych i porażonych umożliwiło rozwinięcie na szeroką skalę, w szybkim tempie, zdecydowanych o wybitnie manewrowym charakterze, działań zaczepnych przez wysoce ruchliwe wojska pancerne i zmechanizowane. Działania zaczepne należało więc prowadzić w ślad za uderzeniami broni jądrowej. Odcinki (pasy) natarcia znacznie zwiększano, skrócono ogniowe przygotowanie ataku, w pierwszym rzucie nacierały oddziały (związki taktyczne) zmechanizowane, wojska pancerne w drugim rzucie z zadaniem rozwinięcia powodzenia po przełamaniu pierwszej pozycji obrony nieprzyjaciela na kierunku wykonanych własnych uderzeń jądrowych.

---

⁸ H. Herman, W. Chrzanowski, D. Strasburger, *Sztuka wojenna Wojska Polskiego w latach 1945-1990*, AON, Warszawa 1996, s. 126.

W strukturze obrony nastąpiła dalsza rozbudowa fortyfikacyjna oraz większe wykorzystanie naturalnych ukryć terenowych i maskowanie. Zwiększone zostały odległości między transejami, pozycjami i pasami. Do wszystkich elementów ugrupowania bojowego budowano schrony przeciwa-tomowe z hermetycznymi zamknięciami, instalowano w nich urządzenia filtrowentylacyjne.

Na przełomie lat 50. i 60. dla osiągnięcia celów operacji zaczepnej armii i frontów, najważniejsze znaczenie miały zmasowane uderzenia jądrowe rakiet o średnim zasięgu i lotnictwa dalekiego działania. Głównym zadaniem związków operacyjnych było dokończenie rozbijania zgrupowań przeciwnika przy wykorzystaniu środków raketowo-jądrowych o zasięgu operacyjno-taktycznym i taktycznym.

Operację zaczepną planowano rozpoczynać jednocześnie na kilku kierunkach, aby doprowadzić do rozczłonkowania zgrupowania przeciwnika i rozbicia go częściami. Szerokość pasa natarcia armii wynosiła 60-80 km. Kierunek głównego uderzenia określono przede wszystkim rejonami, na które wykonywano zmasowane uderzenie jądrowe, a także kierunkami natarcia najbardziej manewrowych związków taktycznych. Strefy skażeń zalecano obchodzić, natomiast pokonanie ich traktowano jako ostateczność.

Również istota obrony opierała się na uderzeniach jądrowych i działaniach manewrowych wojsk z jednoczesnym utrzymaniem oddzielnych i najbardziej ważnych rejonów. Zaniechano zwartej obrony pozycyjnej, w rezultacie szerokość pasów obrony i jej głębokość znacznie wzrosły. Odrzucenie w tym okresie obrony w skali strategicznej, nie wyeliminowało jej jednak w skali operacyjnej i taktycznej.

Na głównym kierunku działań przewidywano dla armii pas obrony o szerokości 100-150 km i głębokości 100-150 km. Drugi rzut i odwody armii broniły w głębi operacyjnej 1-2 rubieże armijne odległe od siebie o 60-80 km.

W zależności od rozwoju wydarzeń na TDW, zakładano też możliwość prowadzenia działań bez użycia broni jądrowej.

Kolejny, jakościowy rozwój wojsk lądowych i teorii sztuki wojennej przypadł na lata siedemdziesiąte. Perspektywa prowadzenia wojny środkami konwencjonalnymi spowodowała konieczność wykazania troski o zwiększenie siły uderzeniowej oddziałów (związków) pancernych i zmechanizowanych. W tym celu zwiększono liczbę czołgów w dywizjach zmechanizowanych i pancernych z jednoczesną zamianą starszych typów na nowe, wprowadzono transportery gąsienicowe.

Ze zmianami strukturalno-organizacyjnymi podjęte zostały przedsięwzięcia w celu dostosowania sposobów prowadzenia działań bojowych do współczesnych i perspektywicznych wymagań pola walki. Uwzględniono prowadzenie działań wojennych środkami konwencjonalnymi, a także przy użyciu środków masowego rażenia. Wypracowano koncepcję użycia powietrzno-lądowych zespołów uderzeniowych, opracowano nowe zasady działania pododdziałów pancernych i zmechanizowanych podczas przełamania obrony nieprzyjaciela. W działaniach zaczepnych główna rola przypadła dywizjom pancernym. Miały one stanowić zasadniczą siłę zgromadzeń uderzeniowych i działać na decydujących kierunkach natarcia.

W mniejszym stopniu zmieniły się w tym czasie poglądy na organizację i prowadzenie działań obronnych. Nasylenie wojsk środkami przeciwpancernymi, a także pancernymi, stworzyło warunki do podwyższania aktywności obrony, łączącej silne uderzenie ogniowe z manewrem (kontrataki i przeciwuderzenia).

Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych armia ogólnowojskowa (skład bojowych nie był stały) była związkiem operacyjnym wojsk lądowych. Skład bojowy określał dowódca frontu w zależności od celu operacji, treści zadań i miejsca armii w ugrupowaniu operacyjnym frontu, składu i możliwego charakteru działań nieprzyjaciela oraz warunków danego kierunku operacyjnego.

W latach 80. w skład armii ogólnowojskowej wchodziły 4-6 związków taktycznych z tego 2-3 dywizje zmechanizowane i 1-3 dywizja pancerna.

Armia ogólnowojskowa mogła realizować cel operacji w ramach operacji zaczepnej frontu lub samodzielnie. Armia przelamywała obronę na odcinku o szerokości 8-12 km i na głębokość całej strefy taktycznej przeciwnika. Przelamanie zarówno z użyciem jak i bez użycia broni jądrowej planowano prowadzić z marszu. Zadanie armii było dwustopniowe. Zadaniem bliższym armii było zniszczenie środków napadu jądrowego nieprzyjaciela, rozbiciu lub okrążeniu i zniszczeniu zgrupowania wojsk pierwszego rzutu przeciwnika (KA), opanowania rejonów i rubieży na głębokość 100-150 km. Zadanie dalsze armii polegało na zniszczeniu nowo wykrytych środków napadu jądrowego, likwidacji określonego zgrupowania wojsk, opanowanie rejonów i rubieży zapewniających osiągnięcie celów operacji (150-200 km). Głębokość całej operacji zaczepnej wynosiła 250-300 km.

W toku prowadzenia operacji zaczepnej ważną rolę spełniała operacyjna grupa manewrowa (OGM). Stanowiła ją najczęściej DPanc (DZ) wzmocniona 2-3 dywizjonami artylerii, 1-2 eskadrami śmigłowców transportowych, artylerią samobieżną, wojskami inżynieryjnymi, środkami walki elektronicznej, dowodzenia i łączności oraz pododdziałami tyłów. OGM mogła się oderwać na głębokość 80-100 km od sił głównych armii, a ogólna głębokość jej zadania mogła wynosić 200-300 km przy średnim tempie działań do 80 km na dobę. Wynika z tego, że miała działać na głębokość całej operacji armijnej.

Armia mogła prowadzić operację obronną w toku frontowej operacji zaczepnej lub obronnej oraz samodzielnie, na odizolowanym kierunku operacyjnym.

Zadanie armii w operacji obronnej sprowadzało się do zadania nieprzyjacielowi maksymalnych strat i załamania jego natarcia przed przednim skrajem obrony, utrzymania bronionych rejonów i rubieży oraz stworzenia warunków przejścia armii do działań zaczepnych. Wychodząc z możliwości bojowych armii przejmowano szerokość pasa obrony do 150 km i głębokości 100-120 km.

W wypadku włamania się nieprzyjaciela w taktyczną strefę obrony wykonywano przeciwuderzenie i odtwarzano przedni skraj. Natomiast w przypadku przełamania taktycznej strefy obrony, wysiłek armii był skupiony na utrzymaniu armijnej rubieży obrony, by w ten sposób stworzyć warunki dla wykonania przeciwuderzenia siłami frontu.

W zakresie rozbudowy systemu obrony rozbudowywano trzy pasy obrony.

Główny pas obrony (nazywany pierwszą taktyczną rubieżą obrony) o głębokości 20-25 km broniony był przez dywizje pierwszego rzutu operacyjnego armii.

Za głównym pasem obrony w odległości 40-50 km od przedniego skraju, planowano stworzyć drugi pas obrony (nazywany pierwszą armijną rubieżą obrony). Głębokość tego pasa mogła wynosić 15-20 km i obsadzać go miały zawczasu lub w toku operacji obronnej wojska drugiego rzutu i odwody armii lub wycofujące się wojska pierwszego rzutu armii.

Za drugim pasem obrony w odległości 80-100 km od przedniego skraju planowano rozbudować trzeci pas (tzw. drugą armijną rubież obrony) o głębokości 15-20 km. Rubież tę miały obsadzać odwody lub wycofujące się wojska z poprzednich rubieży. Między pasami obrony tworzone rubieże i pozycje ryglowe.

U schyłku XX wieku Polska znalazła się w środku zupełnie nowego układu geopolitycznego i militarne. W tych radykalnie zmienionych warunkach konieczne stało się wypracowanie dla Polski nowej strategii działania w obronie państwa.

Strategia nie może być sztywnym, niezmiennym schematem działania. W warunkach ograniczonej przestrzeni terytorium Polski wg poglądów J. Marcza i J. Pawłowskiego⁹ najkorzystniejsza wydaje się strategia obronno-zaczejna, zespalająca działania wysoko kwalifikowanych wojsk operacyjnych z wysiłkami obrony terytorialnej; strategia zakładająca powszechny

---

⁹ J. Marczak, J. Pawłowski, *O obronie militarnej Polski przelomu XX-XXI wieku*, Bellona, Warszawa 1995, s. 236.

opór zbrojny w formie działań regularnych i nieregularnych, połączony z powszechnym oporem niezbrojnym całego społeczeństwa.

Ponadto strategia, która będzie musiała być zgodna z tendencjami światowymi. Uwzględni nowe elementy, między innymi takie, jak udział sił zbrojnych w pokojowym rozwiązywaniu konfliktów międzynarodowych czy kryzysów politycznych.

ZAKOŃCZENIE

Na ewolucję sztuki wojennej wpływają zarówno czynniki ze strefy nadrzędnej, tj. polityczno-militarnej i strategicznej, determinowane przeobrażeniami politycznymi i doktrynalnymi, jak i ze strefy podrzędnej, a więc taktyczno-technicznej, w której ważną rolę odgrywa rozwój środków walki.

Niezmiernie dużą rolę spełnia również wszechstronnie i gruntownie wykształcona kadra. Mam tu na myśli kadre sił zbrojnych, jak i kadre aparatu administracyjno-politycznego. Przy czym opanowanie wiedzy z zakresu sztuki wojennej i nabycie umiejętności w praktycznym zastosowaniu jej założeń jest sprawą niezmiernie trudną i złożoną. Sam bowiem talent i nawet najlepsze praktyka bez rzetelnego przygotowania teoretycznego nie wystarczą. Z tego też względu problematyka sztuki wojennej wymaga długotrwałych, głębokich i ciągłych studiów w murach uczelni i po jej ukończeniu - samodzielnie przy równoczesnym zdobywaniu praktycznych umiejętności.

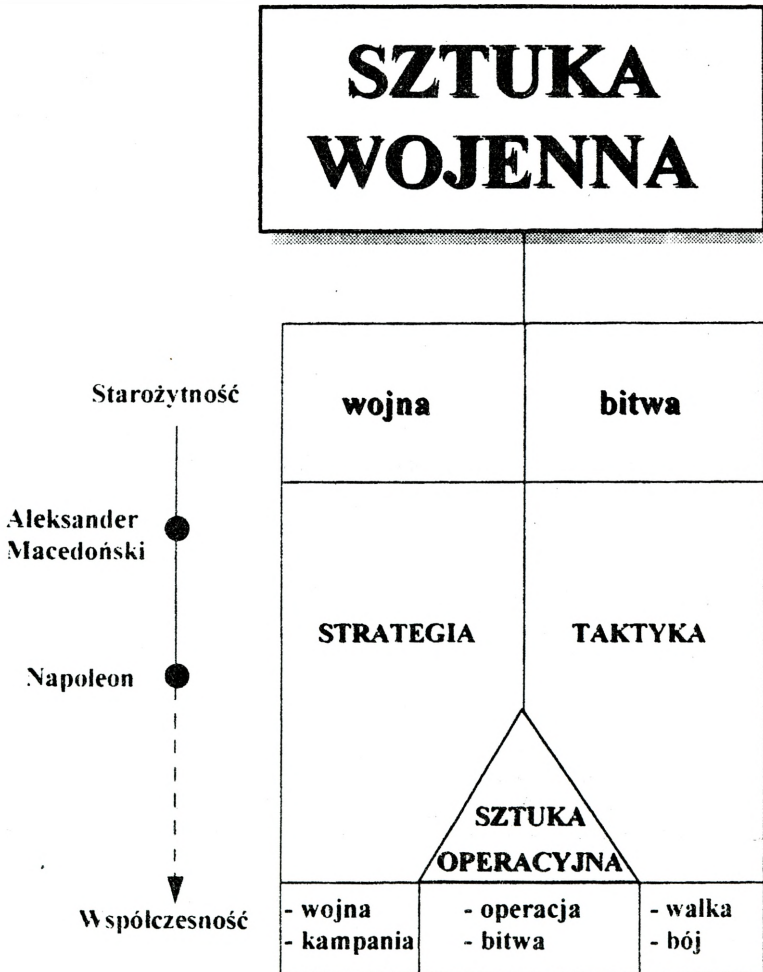
BIBLIOGRAFIA

1. Balcerowicz B., Marczak J., Pawłowski J., *Polska strategia wojenna wczoraj i dziś* (część I), *Myśl Wojskowa* 6/1993, część II - *Myśl Wojskowa* 1/1994.
2. Chocha B., *Rozważania o sztuce operacyjnej*, MON, Warszawa 1984.
3. Kulczycki R., *Polska sztuka wojenna*, *Myśl Wojskowa* 5/1993.
4. Herman H., Chrzanowski W., Strasburger D., *Sztuka wojenna Wojska Polskiego w latach 1945-1990*, AON, Warszawa 1996.
5. Koziej S., *Teoria sztuki wojennej*, Bellona, Warszawa 1993.
6. Koziej S., *Podstawy sztuki wojennej*, AON, Warszawa 1992.
7. Marczak J., Pawłowski J., *O obronie militarnej Polski przelotem XX-XXI wieku*, Bellona, Warszawa 1995.
8. Nożko K., *Zagadnienia współczesnej sztuki wojennej*, BWW, Warszawa 1973.
9. Kordas R., *Teoretyczne i praktyczne kwestie współczesnej sztuki wojennej*, AON, Warszawa 1994.
10. Przegląd Informacyjny nr 3, ASG WP, Warszawa 1967.
11. Ścibiorek Z., *Kierunki przeobrażeń w sztuce operacyjnej i taktyce wojsk lądowych*, *Myśl Wojskowa* 3/1997.
12. Wiatr M., *Między strategią a taktyką*, *Myśl Wojskowa* 3/1997.
13. *Regulamin działań taktycznych wojsk lądowych, część I (związek taktyczny, oddział)*, Sztab Gen., Warszawa 1994.
14. Zieliński J., *O sztuce operacyjnej*, AON, Warszawa 1994.

Struktura sztuki wojennej

Ewolucja sztuki wojennej

Na podstawie: S. Koziej, *Podstawy sztuki wojennej*, AON, Warszawa 1992, załącznik 2, s. 11 13

Zasady sztuki wojennej

Zasady sztuki wojennej, to historycznie ukształtowane reguły przygotowania i prowadzenia zbrojnych działań wojennych, stanowiące podstawę działalności dowództw i wojsk w skali taktycznej, operacyjnej i strategicznej.

Do zasad sztuki wojennej zalicza się:

- celowość działania;
- zachowanie zdolności bojowej wojsk;
- ekonomię sił;
- zaskoczenie;
- aktywność (inicjatywę);
- manewrowość.

